

թիւններ, քննադատութիւններ կատարուելով հանդերձ և ոչ մէկ զոյգն ակնարկութիւն անգամ Տերտուղիանոսի ընթերցուածքին»։ Գնահատել Յովուածազրիս յօդուածն այսչափ երկայն հատուած մէջ բերինք, որպէս զի խնդիրը լու պարզուի. մեր յաջորդ յօդուածին մէջ անշուշտ պիտի ներուի մեզի Գեր. Դուրիանի՝ Տերտուղիանոսէն առած՝ այս փաստին վրայ՝ մեզ կաթեւոր երեւցած խորհրդածութիւնները բնելու։ — Գ. Ոմանք ալ ընդհակառակն, հայկական եկեղեցւոյ կախումը հաւատարմութեամբ՝ չափազանց մանրացուցով դիտեր են նախնի աւանգութիւնը։

Բայց, ինչպէս որ եկեղեցւոյ մը անկախութեան կարծեաց դէմ պատերազմելու համար՝ ամէն պատմական և պատկանելի հաստիք ձեր կերպով մերժեն՝ անխրաւել է ընդդէմ պատմութեան, սոյնպէս նաեւ նոյն անկախութեան կարծիքը հաստատելու համար՝ դիմելն հաւատարմութեան օտար տեղերու, և փաստեր ի մէջ բերելն հակառակ հին համազգային և տիեզերական կանոնական իրաւանց, աստուածաբանական սկզբանց՝ է վերաբերել աւանգութեան և պատմութեան փափուկ բերքը։

Սակայն թուի թէ, հակառակ բոլոր վերոյիշելոյ, ճշդիւ որոշելու ենք հետեւեալ երկու խնդիրները, այսինքն ա. Հայկական եկեղեցւոյ բացարձակ անկախութիւնը. — բ. Թէ արդեօք յետ ՍՍ. Թաղիի և Բարձրագիմեայ առաքելական բարոգութեանց՝ Հայաստանի մէջ տեւեց աւետարանական լուսոյ շնորհքն մինչեւ ի Ս. Լուսաւորիչ մեր եկեղեցական անընդհատ նուիրապետութեամբ։ — Եւ այս կրկին խնդրոց մասին պիտելու է՝ որ որչափ եկեղեցւոյ մը բացարձակ անկախութեան խնդիրն զրեթէ սոսկ կանոնական իրաւանց և աստուածաբանական, միով բանիւ՝ կրօնական խնդիր մ'է, այնչափ ալ՝ մինչեւ ցՄուրքն Գրիգոր Լուսաւորիչ անընդհատ նուիրապետութեան խնդիրն է զուտ սոսկ պատմական։

Բայտնի է՝ թէ խնդրոյս այս կրկնակի տեսութեան առաջին մասին կրօնական քննութեանը՝ չեն հանդուրժեր Բագմավիպի ուսումնական էջերն. ուստի ներուի մեզ, ներկայ

յօդուածիս վերնագրին հաւատարմութեամբ սուղ ակնարկ մը ձգել խնդրոյս պատմական մասին վրայ, փափաքելով ցուցնել՝ որ տրամաբանական օրինաց հակառակ է եկեղեցւոյ մը բացարձակ անկախութիւնը մեր ժողովուրդի հաստատելու համար՝ զոչնչ ուրիշ հաւատարմութեան կամ զկէս հաւատարմութեան ճշմարտութիւններ, որպիսի է և այն՝ զոր յաջորդ յօդուածով պիտի ջանանք դռնէ լուսաբանել։

Շարայաբեյի

Հ. Ս. ՍՈՒՐԵԱՆ

Հ. Ա. Կ. ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԻ

Ե Ի

Հ Ո Մ Ե Ր Ի

ԻԼԻԱԿԱՆԻՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Բագմավիպի Յունուարի պրակին մէջ ակնարկ մը տալով Հ. Ա. Կ. Բագրատունւոյն կենաց ու գործոց վրայ, իշխականի թարգմանութեան մասին՝ յանգնելով ըսած էի, թէ «գուցէ քան զբնագիրն անգամ կը գերազանցէ իր ճարտար պէսկիտութեամբ», և այն, և ուրիշ առթի կը թողուի՝ ըսածն օրինակներով ցուցնելու. ներկայ յօդուածովս ահա պիտի ջանամ խոստումս կատարելու։ Բայց զեւ իշխականի թարգմանութեան մէջ չմտած, պատշաճ կը համարիմ՝ իբր լրացուցիչ Յունուարի Ակնարկին՝ աւելցնել մի քանի տեղեկութիւններ եւս՝ որոնք չէին յիշուած հոն։

Բագրատունւոյն այրած գործերն յիշելու տեսն¹, յիշած էի անոր ցան «ընդ կորուստ

1. Հմմտ. Բագմ. 1900 էջ 23, ժան.***:

ուրուպացիին Հայկայ», բայց լուծ էի ուրիշ մեծագոյն ցաւ մը մեր ծերունիներուն՝ «Խըմբ, բազիր ընդարձակ բերթողական արուեստի» եռահատոր երկին կորստեան վրայ: Սոյն չքնաղ գործին մէջ՝ Բագրատունին բերթո- ղական արուեստին օրէնքներն աւանդելով, իբր օրինակ անոնց՝ բոլոր Հին յոյն քնարեր- ղակ բերթողները, Պինդար, Անակրէոն, Սապ- փով, և այլն, թարգմաններ ու ազուցներ է խնամքով. գործ մը՝ որուն նմանը և ոչ իսկ եւրոպական ազգաց մէջ կը գտնուի. և օտակայն ժանտաժուտ կրակն՝ որ բանէ մ'ալ չի պատկառիր և չի խնայեր, կ'այրէ կը լափէ միւսներուն հետ այն բազմամեայ ջրտանց պտուղն ալ, ի խոր սուգ ընկղմելով Հեղի- նակը, և իրեն հետ մեր՝ նոյն աստն երի- տասարդ՝ իսկ այժմ ծերունի Հայերը, որոց ավաստանքը բնի և չգագցուիլ՝ կարելի չէ՝ Շատ փորձեր փորձած են իր աշակերտնե- րը՝ կրկին ձեռք զարնել տալու նոյն թան- կազին երկին, բայց Բագրատունին՝ սիրտը կտորած, յոգնած, և ծերացած ըլլալով, չէ յանձն առեր կրկին կտրել անցնիլ այն եր- կայն ճամբան, ու իբր յիշատակ անոր՝ թարգմաններ է Որատիոսի «Արուեստ բեր- թողական»ը, որ Վերգիլի «Մշակական»աց հետ լոյս տեսած է:

Վանքին մէջ ուսուցչութեան ժամանակ՝ զարգացուցած է Բագրատունին Նորընծայա- ըանի Թատրոնը¹, թէ հանդիսներու յօրի- նուածին, թէ ձեւին և թէ արտասանութեան տեսակէտով. և այլ և այլ անուանի բերթո- ղաց ողբերգութիւնները՝ թարգմանաբար յե- րիւրել յետոյ, յօրինել և ինքն իրաւանք Բ. ողբերգութիւնը², որուն՝ տարիներ յետոյ

չհանելով՝ կը պատէ և կը հրամայէ կրակ ձգել. բայց իր աշակերտները՝ տեսնելով ող- բերգական արուեստի թերութեանց հետ մէկ- տեղ, մեծամեծ գովելի յատկութիւններ եւս, և ամէն բանէ աւելի չքնաղ Հայկաբանութիւն, իմաստալից և վառվռուն շարադրութեան գե- ղեցիկ ոճ, ոչ միայն չեն կատարեր անոր հրամանը, այլ նոյն իսկ այն պատառ պա- տառ կցկուտը մասերը խնամքով իրարու ջով բերելով՝ հեղինակին լոնջեայն հաւանու- թեամբը՝ կը տպագրեն զայն. և կը խնդրէ իսկ մեր ծերունիներէն, որ Գերպ. Գեորգ Հիւրմիւլ՝ սոյն ողբերգութեան լեզուն՝ Բա- գրատունւոյն արձակ շարադրութեան հրա- շակերտը կը համարի եղեր:

Երբեք ձանձրացած մուսաներու կանտոց- ներուն մտիկ ընելէն, և յոգնած Ոլլիպոս, Պաոնասոս և Հելիկոն լեռանց զագաթանց վրայ ճեմելէն, պահ մը հրաժեշտ կու տար, աւաղ և յետին, անոնց, և բերթողական և ճարտասանական ղեզ ղեզ ընտիր ընտիր գործոց ջովը՝ փափաք կ'ունենար բարձրա- ցնել ուրիշ ղեզ մին ալ՝ պատմականին, և ձեռք կ'անէր կեսարու Գալլիակոս պատե- յագոյն յիշատակարանքը. բայց անողո- քելի մահը՝ զեռ թարգմանութիւնը չաւար- տած՝ կը կորզէր անխոնջ ձեռքէն զրիշը, խեղդելով այն օգտակար փափաքը հազիւ ընձիւղած: Բագրատունին անոր շարունա- կութիւնը, իբրեւ կտակով, կը յանձնէր իր ամենէն աւելի քաջ աշակերտին՝ Գերպ. Գ. Հիւրմիւլեանին, որ ի ժաման Աբրահայր էր Ռիփտոն, որպէս զի պակասաւոր շմայ իր այն վերջին աշխատութիւնը, բայց և իր ա-

1. Սոյն Թատրոնը՝ որ հարիւր տարիէն ա- լելի կեանք ունեցած էր և աւր խաղցուած են ընտիր ողբերգութիւններ և զաւեշտներ՝ որոնց- մէ ոմանք ապուած ալ են Բագրատունիի պրակ- ներուն մէջ, 30-53 տարի է որ դադրած է. և այժմ միայն կը շարունակուին Ծննդեան և Բայասութեան հովուեղբայրութիւնները, զորս՝ նորընծայը կ'աւատասանեն՝ ի լուր Միւրաւան- թեան, ճարտար Վարդապետներու ձեռքով ձե- ւացուած Բեթղէմի մայր մը առէն:

2. Այս ողբերգութիւններէն են՝ Արտաշէս, Երվանդանէն, զոր յերկրած է Մեթասթա- սիոյէն (տես Բագմ. 1879. Լի. 23, 123): — Արտիդոս Հեգզոպոս, նոյնպէս Մեթասթա- սիոյէն. (տես Բագմ. 1871. Իթ. 29, 59, 126, 214): — Ման Կեսարոս, Վրչեռէն, (տես Բագմ. 1870. Իթ. 31, 61, 92, և այլն): — Կատառ Ուտիկեցի, Մեթասթասիոյէն, անտիպ. 5. Տես Բագմ. 1869. Իլ. 47, 86, և այլն:

բուհաստին անձման թարգմանութեամբ չկար-
կատուի, ինչպէս կ'ըսէ նոյն գրող յառաջա-
բանը: Վարժապետին փափաքը կատարելու
համար, աշակերտը յանձն կ'առնէր՝ «ի
հոյս» հոգոց և վատակոց՝ որ ըստ կարգի
պաշտամանն և որ ըստ բերմանց ժամանա-
կին, և գտանէր հոն թարգմանելոյ և աւար-
տելոյ զգիրս, հաստարազատ փորձ և առոյգ
գրչաւ՝ Սկսանողին՝»:

Ինչպիսի՞նչ քննող գործեր կրնար ակնկա-
լել հայկական դպրութիւնը Գրոնէյի Պո-
լիտեխնիկ ճարտար թարգմանչէն, Ռոլենի
հնաստութիւններն հայացընողէն, և այլն²,
եթէ սոյն ծանր պաշտօնը՝ չնչնէր անոր ու-
սերը. պաշտօն մը՝ որ ստանձնողին ձեռքէն
գրիչը կը յափշտակէ:

Աբաբնեռու շորքին մէջ անոնք՝ որ մասե-
նազրական անուն մ'ունին այսօր, ապահովա-
պէս վատկած են զայն Աբապութենէ առաջ,
երբ նմանօրինակ տեսչութեանց կամ ծանր
պաշտօններու չեն կաշկաւորուած. կամ եթէ
վերջն ալ, բայց բոլորովին տարբեր պայ-
մաններու և ժամանակի մէջ:

Անցնինք հիմայ իլիականի թարգմանու-
թեան: Ամենայայտնի բան է որ թարգմա-
նութիւն մը ինչպէս որ պէտք է ըլլալու հա-
մար, հարկ է թարգմանիչը տէր ըլլալ թէ
այն լեզուին որմէ կը թարգմանէ, և թէ ա-

նոր՝ որուն կը թարգմանէ: Այս աշպէս ըլ-
լալով հանդերձ, երբեմն կը պատահի որ
ակնկալուած յաջողութիւնը չ'ունենար թարգ-
մանութիւն մը. պատճառ. «Ջի բաղում ան-
գամ, կ'ըսէ³ Բագրատունին, որ ինչ գեղե-
ցիկն է ի լեզուի միում, յայլ լեզու հաննալ՝
ոչ զնոյն տիպս չքնաղ կերպարանաց յան-
ձին երեսեցուցանէ. ոչ զիտեմ ի թարգմա-
նութեանն յանցանաց, եթէ յազգին և ի
բարբառոյն բնաւորութենէ»: Չեմ կարծեմ՝
որ Բագրատունին իր թարգմանութեանց լը-
րայ տեսած ըլլայ սոյն անյաջողութիւնը,
վասն զի անմիջապէս կը յարէ. «Այլ եթէ
չէր մեզ յոյս ազատ ի թշուառութենէ աստի
լինելոյ, և ոչ իսկ յանձն առնուաք միւիլ
ի թարգմանութիւնս, թող թէ ի լոյս զայն
ընծայել»: Այս խօսքերը կ'ըսէ Մշակակա-
նաց յառաջաբանին մէջ. և ոյ որ կարգա-
ցած է կամ կը կարգայ այդ սովորելիկ
թարգմանութիւնը, ակնբերս կը տեսնէ, որ
Բագրատունին խաբուած չէ իր ակնկալու-
թեան մէջ. իսկ իլիականի յառաջաբանին
մէջ կ'ըսէ, թէ «... յանձն առաք զիջա-
նեկ⁴... նորոգ յեղուլ ի հայ զիլիականն...
նովին հելլենացի հին պարզութեամբ և բնա-
կան ճշգրտութեամբ բնագրին ըստ կարի լե-
զուիս և շափոցս. կամ թերեւս ասելի իցէ՛
ըստ մերում կարի, որ իցիւն թէ առաւելեալ

1. Ցառաջաբան՝ Կեսարու Յիշատակարանաց:

2. Գերպ. Գեորգ Նիւմարիզեան եւս մաս ու-
նի Նորբնճայարանի Թատրոնին զարգացման՝
իւր վարժապետէն ետքը: Այլ և այլ ուղեր-
գութիւններ և դաւեշանք յերբերած է, յորոց
մասնը տպուած են Բագմալիպին մէջ: Առնցմէ
են՝ Թեմիստոկլէս ուղերգութիւնը՝ զոր յե-
րբերած է Մեթաֆափոյնէ. և որ՝ Աշէիկ-
թաշլեանի խնդրանքը՝ յղուած և խաղցուած
է Միջագիւղի Թատրոնին մէջ (տես Բագմ.
1886, ԽԻ. 121, և այլն): Իսկ կատակերգու-
թիւններէ՝ Երկոտորեակը (Բագմ. 1847, Ե.
47), Հնախոյց (1837. ԺԵ. 17), Հրիտարական
տար (1856. ԺԻ. 18), և ուրիշներ՝ որ անտիպ
կը միան՝ ուրիշ դէպ մը ձեռագրաց հետ:

3. Ցառաջաբան Վերդիւի Մշակակաւնաց. էջ 9:

4. Մանթ է բանասիրաց, որ Հոմերի թէ Խ.

լիականը և թէ Ողիսականը արդէն վաղուց
յանգաւոր թարգմանուած էին. թարգմանու-
թիւններ՝ որ իրենց յարգն սանցքեր են ժամա-
նակին և ունին, և արհամարհելի աշխատու-
թիւններ չեն. և որովհետեւ անոնց թարգմա-
նիլը՝ Հ. Եղիա Թովմաճան՝ Բագրատունեայն
վարժապետն էր, երախտագէտ և հանճարեղ
աշակերտին ծանր կու գար առանձնել դեր մը՝
որուն մէջ զուցէ իր վարժապետին համբաւը
նսեմանար, և ի հեճուկս հասարակաց առա-
ծին՝ աշակերտը դերագանջէր քան զվարժապե-
տը: Արդ զիտնալով՝ Բագրատունեայն երկաթ
կամբը, կրնանք հետեւեցնել թէ որչափ քրտուած
պիտի ըլլայ զինքն համագողը՝ սոյն անձման
թարգմանութեան ձեռք զարնել տալու համար:
(Հմտ. Բագմ. ի Ցառաւարի պրակին մէջ (էջ
26) Երկու նամակներ):

լինէր»։ Իլիականը կարգացողը՝ այս սողե-
րուն ժրայ զարմացած՝ պիտի բռնէ, թէ այս
մարդը զեռ ինչ կարողութիւն կ'ուզէ. մարդ
մը, որ իր սարնետիւն¹ կաթին պէս ծծեր
է յունարէն լեզուին և մաստնազրութեան
ուղեւորներ. բոլոր մեր նախնիքը՝ չորրորդէն
մինչեւ երկուսուսաներորդ դար՝ քառասնա-
մեայ անընդհատ և անխռնջ հետազոտու-
թեամբ՝ իւրացուցեր է, անոնց գանձերն
յինքն շտեմարանելով. և իբրեւ ի նախնեաց
մէկը, կամ թէ բռնմ² անոնց ամենուն ի
միասին ի մի ձուլումը, «յինքննէ, իբրեւ
ի բուն աղբերէ՝ բոխէ յինքնուրոյն տրպս
կերպարանաց»³. Այժմէ մարդկային հաւ-
նարը և թարգմանութեան արուեստը՝ կա-
տարած են ասիկ ասելի չընազ գործ մը,
կամ պիտի կրնան կատարել։

Այսպիսի ծայրախիւ հմտութեամբ կա-
տարուած թարգմանութեան մը գեղեցկու-
թիւնները՝ բնական է որ իր քնազրին գե-
ղեցկութեանց չափ անպատու ըլլաւ, և ինչպէս
քնազրին՝ նոյնպէս և թարգմանութեան հա-
մար հաւատար կը զօրեն Բագրատունւոյն
այս խօսքերը, թէ ա . . . առ ի ցննութեամբ
հասանելոյ ճշդիւ գտակաւ յամենայն ի խորո
նորա հանճարոյն, պէս պէս գեղեցկութեանց և
թաղանձ գիտելեաց, և իրականց բայից և բա-
նից թարգմանութեանն, երկարայաւատ ճա-
ռից պէտք են, նա մանաւանդ մատենից. գործ՝
ուժ և իցէ դիւրագիւտ առ մեօք, բայց տար-
ժանաւոր՝ անսպառ և ոչ ամենեցուն ինչ առ
ի պէտս պատկանաւոր և կարեւոր»⁴. Բա-
գրատունւոյն խօսքերուն համաժիտ եմ, բայց
հայեբնէ թարգմանութեան պէսպիսաբար ճար-
տար զանազանութիւնը՝ ինչպէս իստատացեր
էի՝ ցուցնելու համար, հարկ է միտում այդ
տաժանաւոր գործին մէջ, ու քաղեմ իբր
նմոյշ քանի մը օրինակներ, զնելով նաեւ
անոնց յունարէնները։ Առ այժմ տեսնենք
թէ ինչպէս կը կերտէ Բագրատունին բար-
դութիւնները։

1. Իւր բնօրինակը վարձին մէջ կը զրէ Բա-
գրատունին. « Եւ զտղայն զինքը՝ երբորդ զէմ-
քովիկ [տօսի] անուցանեն կաթմար յոյն սանտաի
զամս երես վասն մարմնայն անօրութեանն։ Լի

Սկիինք նոյն ինքն Արամազդէն՝ առ-
տուածնեբու հօրմէն։

Արամազդ անունը՝ յունարէն Ζεύς, կը
գտնենք Արամազդ, Արմազդ, Ռրմիզդ, Չեւս
ձեւերուն տակ, որոնց համանիշ են նոյնպէս
Դիօս, Զրուանեան, Զրուանայ ձեւ, Ոյիւ-
րեան, Ոյիմարկանն, և այլն, ձեւերը, ու-
րոնք ունին իրենց յունարէնները։ Արամազդ՝
Իլիականի էջերուն մէջ ստեպ կը ներկայա-
նայ՝ այլ և այլ վերադիւրներով. տեսնենք
անոնցմէ մէկ քանին Բագրատունւոյն մե-
զական գրչին տակ.

Νεφεληγερέτα, բառը կը թարգմանէ Բա-
գրատունին ամպրոպային (Ա. 514), ամ-
պարայոյց (Դ. 30, և այլն), ամպրոպայեզ
(Է. 280), ամպակոտուակ (Ը. 38), ամ-
պրոպարեր (Ը. 469). ամպրոպայոյց (ԺԱ.
318).

Αίγιοχος. փահսեակիր (Ժ. 278), փա-
հանաղօշ (Բ. 157), ասպարակիր (Ա. 202),
ասպարակիր (Է. 60), ասպարագին (Բ. 375),
ասպարօղ (Գ. 426), ասպարակերմ (Ը.
352), ասպարափառ (ԻԲ. 218), ասպա-
րաւոր (Ա. 222), և այլն։

Εὐρύπτεα. անկողադռ (Ա. 498), որոտա-
նայն (Ը. 206), անկողամտեւն (Թ. 419),
որոտադռ (Ը. 442), որոտող (ԺԷ. 542),
և այլն։

Υπερμενής. գերագոր (Բ. 116), ամե-
նագոր (Բ. 403), անկողադռ (Է. 481),
մեծագոր (Թ. 23), հզոր (ԺԱ. 727), և այլն։

Ἐρίχθουπος. որոտընդոտ (Է. 673), ա-
նագեւադռ (Է. 411), որոտարեւոյ (Ժ. 329),
անագեւարեւոյ (ԺԶ. 83), և այլն։

Τερπικέραυνος. փայլակեւադռարմ (Ա.
419), շանրագոռարմ (ԺԶ. 231), և այլն։

Ἀργυρέραυνος. շանրեկեկ (Ի. 16), կա-
ծակեւադռ (ԻԲ. 751), կայծակեւադռարմ,
շանրախադսց, շանրածիգ, և այլն։

այս թերեւս իցէ Իւլիական անտեճա հեղե-
նաթիւնութեան նորա մինչեւ ի սպառ»։

2. Քեր. Ի պէտս զարգաց. էջ 629։

3. Յառաւ. Իլիականին։

Անցնինը Հերայի, Արամազայ հարա-
զատին և ամուսնոյն.

Λευκόλενος. լուսաձղի (Ա. 55), սպի-
տակաձղի (Ա. 208), լուսարեւ, և նոյն բա-
ռը Թարգմանուած նաեւ ճիշեմարեւ (Պ. 121):

Πότνια. վեհապատիս (ԺԳ. 222), մե-
ծապատիս (263), արգոյ (329), մեծարեղի
(ԺԵ. 49), գերամեծար (ԺԲ. 353), մե-
ծարոյ (ԺԳ. 174), մեծաշուք (ԺԳ. 243),
շքեղաշուք (ԺԵ. 34), պատկանելի, և այլն:
Պոսիդոն՝

Ἐνδοσίχθων | երկրատառան (Է. 445,
Ἐνδοσίγαιος | ԺԳ. 43), երկրատառան
(ԺԱ. 751, 677), երկրաշարժ (ԺԵ. 218),
երկրադող (Բ. 440), գետնադող (ԺԳ.
90, ԺԳ. 135) գետնատառան (ԺԳ. 59),
գետնատառան (Բ. 315), և այլն:

Γαίχολος. աշխարհակալ (ԺԳ. 43), եր-
կրաշիր (59), երկրակալ (83), երկրապար-
փակ (125):

Հելիոսը՝
Κορύδαίολος. սաղառարտաձօծ (Պ. 83),
կորդակահրոխտ (Ե. 686), սաղառարտա-
խրոխտ (Չ. 520), կորդակաձօծ (Չ. 342),
և այլն:

Աբայեցիք: Աբանք, Աբայիկք, Արդս-
սացիք, Արգիսցիք՝

Χαλκοχίτων. պատենակեկ (Բ. 47),
գիւակգիւտ (163), պղնձափառ (187),
պղնձագգիւտ (Պ. 131), պղնձազեկ (251),
պղնձապառ (Բ. 71), պղնձակոռ (ԺԳ.
272):

Κάρηχομῶντες. հերպաւած (Բ. 11),
փարսագեղ (28), գիւակագեղ (51), գան-
գոռարագեղ (443), փարսադող (Բ. 323),
փարսադողեղ (Պ. 43), փաւառ (Բ. 510),
գիւակգեղ, գանգարագեղ, գեղազանգոռ, և այլն:

Ողիսեւս՝
Πολύμητις. լիսհանձար (Պ. 200), բազ-
մահանձար (216), հանձարեղ (Պ. 349),
հանձարաշատ (Ժ. 423), մտահարուտ (Ժ.
554), իմաստագեղ, և այլն:

Տեսէք, ընթերցողք, հոմանիշներուն
գեղեցկութիւնը և բարդութեանց ճարտար
արուեստը, և միանգամայն հայերէն լեզուի
ճոխութիւնն ու փառքը, որ Բագրատունւոյն
հրաշագործակ գրչին տակ կը փայլատակեն:
Կը պարծինք որ հայերէն լեզուին վեճմ
ու հարուստ է, բայց ճարտար գրչիներու
միայն արուած է մեր լեզուին այս շքնազ
յատկութիւններն ի լոյս պարզել: Վասն զի
թէեւ գիտենք, որ «Թարգմանութեան է նո-
րանոր գանձս ճոխութեան բերել յաւերույ
յազգաց ազգաց օտարաց ի բնիկ փարթա-
մութիւն հայերնի լեզուին»¹. բայց գիտենք
գարձեալ, և անհրաժեշտ է որ Թարգմանու-
թիւն մը «ի գրիչ ճարտար գիպիցի», վասն
զի, այն ատեն միայն, լեզու լեզուինս
վեճմ և հարուստ, «ի վերայ ամենայն
հարստութեան իւրոյ ոչ արհամարհէ, ոչ
խոժոռի ընդունել սիրողաբար որ ինչ և մա-
տուցի նմա յազգասէր նախանձուէ՝ ոչ յա-
խուռն բարերարել կարծեցեցոյն, այլ ի խո-
հակն և ընտրող հայրենասիրութենէ ճար-
տարաց, որ ոչ եթէ գրնիկ գեղ ազգային
բարբառոյն աղաւաղել, այլ պննել և անճ-
ցունցանել զայն խղիղիցեն». և կամ, ինչպէս
ուրիշ տեղ² մը կը կարդանք, այդ բառ կեր-
տելու կամ բարդկու մարմաշը չըլլայ
«... առ հեղգութենէ ինչ, անճմտաբար և
ստամբակերէն նորասիրութեամբ, առ նորա-
ձեւութեան և ստրկարար նմանողութեամբ
կամ հետեւողութեամբ խթել խծիկն ... զի
մի ազգասէր լեզուասիրացն և ի հարկին
կապեցին ձեռք առ զգուշութեանց»³: Եւ այսօր,
որչափ բառեր կամ բարդութիւններ կը տես-
նենք՝ կերտուած հեղգութեամբ, անճմոռ-
ութեամբ և նորասիրութեամբ. բառեր՝ որոնք
իրենց անշնորհք կազմուածքովը ոչ միայն
չեն պննել մեր լեզուն, այլ կ'աղաւաղեն
և ծաղրելի կ'ընեն:

Արդեօք պիտի գտնայինք որ մեր ազգն
ալ՝ նման Եւրոպացոց՝ կարեւորութիւն տալ
այսպիսի գործերու, և կարենայ տպագրուիլ ա-

1. Յառաջարան Վերգիլեայ Մշակականաց.
էջ 9:

2. Սուսէ. Արտեւառ բանական. էջ 301:

ռանձինն Հոմերի բառգիրք մը՝ այս սքանչելի բառերով, և ոչ միայն այս, այլ և Բազրատունւոյն բոլոր գաղղ. խարզմանովժեանց բառերը, նոյնպէս լատիներէնները ու իտալերէնները զորս հաւաքած ունինք:

Առ այժմ այսչափս բաւական համարելով յատուկ անուանց վերաբերեալ հոմանիշնե-

րէն՝ որոնց նման զեռ անհամար թուով կը գտնուին իլիականին ամէն մէկ էջին մէջ, բանախը Բ ճրգը, և տեսնենք թէ սեւ նաւերը ինչ տեսարան կ'ընծայեն մեզ:

Հետեւեալ տասը տողերուն բնագիրը միշտ նոյն է, բաց ի վերջին երեք տողերուն նաւերուն թիւէն. դնենք բնագրէն տող մը.

Τὸ δ' ἄμα τεσσάρων τε μέλαινα νῆες ἔποντο (Բ. 545)
 քառասուն մաս և սրմա գնային զգնետ թրխատեսակը (545)
 Ընդ սրմա սեւորակ վարեալ գնային մասք քառասուն (630)
 Եւ սրմա քառասունթիւ գնային զգնետ մասք սեւորակը (710)
 Եւ ըզկմի իւր սեւաթոյր ամցամէիմ մասք քառասուն (644)
 Եւ սոցա մասք քառասուն թրխատեսիք գնային զգնետ (747)
 Եւ սորա թորաթոյն զգնետ գնային մասք քառասուն (737)
 Ոյր ըզկմի երթային քառասուներակ մասք սեւաներկը (759)
 Եւ ըզտորին մասք յիսուն սեւաթորմիք գնային զգնետ (556)
 Եւ ութսուն ըզսոցա գնային զգնետ սեւա լատափայտը (568)
 Նաւք ութսուն ընդ սոսա հետեւէին սեւատեսակը (652)

Հետեւեալ Հինգ տողերուն բնագիրն ալ | գրեթէ նոյն է, ոչ ինչ փոփոխութեամբ.

Եւ սոցա մասք երեսուն զոգնայք՝ կարգեալ ըմթմային (Բ. 516)
 Որում մասք խորամէջք իմընտերեակ գնետ կարգէին (802)
 Ոյց ըզնետ երեսուն գոգում քաշտիք գնային տողայք (680)
 Եւ սոցա երեսուն գնային ըզկմի մասք գոգաւորք (733)
 Նաւք ըզնետ սորա գնային կարմրածըծտըք երկոտասան (637)

Տեսէք, ընթերցողք, նաւերն Բնչպէս կը ցատկոտեն Բազրատունւոյն հրաշագիծ ու ճապուկ զրչին տակ, ինչպէս թէ փղոսկրէ մէկ մէկ գնդակներ ըլլային՝ որ կ'ոտտոտեն կուռ սալայտասկի մը վրայ: (Սոյնպիսի տեսարան մը կ'ընծայէ մեզ Բազրատունին Հայկ Դիւցազնի Բ. երգին մէջ, նկարագրելով Հայկայ զորաց Հանդէսը, ուր՝ նաւերու տեղ՝ սպառազն գունդերն ու վաշտերն են որ կ'անցնին): Եւ զեռ նաւերուն այն սքանչելի հոմանիշները, գոգոռն, գոգաւոր, գոգեալ, գոգաձեռ,

խորագոգ, խորափոր, խորամէլ — երագարեռ, երագարաթիւ, երագաձեռ, արարառ, սրբեռաց, արբերացիկ, ձեռքերաց — ժոպալառ, ժոպալաճռէ, ժոպանեռ, ժոպազնաց, անդրեռդառ, անդրեռնեռ, և այլն, և այլն: Հիմալ տեսնենք թէ Բնչպէս իրարու հետ խօսել կը սկսին աստուածներն ու դիցաւորայններն. ահա բնագրէն տող մը՝ որ միշտ միեւնոյնն է յիշուած տեղերը, և Բազրատունւոյն զարմանալի զրչին տակ տասնեւոց տեսակ փոփոխութիւն կը կրէ:

Καὶ μὴ φωνήσας ἔπειτα περὶ οὐρανὸν προσήλθε (Ա. 201)
 Եւ առ մա բարբառեալ զերագաթիւ արծակեաց ծայծս (Ա. 201)
 Եւ առ մա ծայծ արարեալ՝ երագաթիւ ասէ բամիւք (Բ. 7)
 Եւ առ մոսա ծայծարեալ՝ երագաթիւ խօսեցաւ բամ (Դ. 284)
 Եւ արծակեալ առ մա ծայծ՝ թրուում բամիւք բարբառեցաւ (Դ. 312)
 Եւ առ մոսա ծայծ եղեալ՝ խօսեցաւ բամս երագաթիւ (Դ. 337)
 Եւ առ մոսա բարբառեալ ըզբարթիւ բամըս խօսեցաւ (Դ. 369)
 Եւ ծայծարեալ առ մոսա բարբառեցաւ երագաթիւ (Ժ. 191)
 Եւ առ մա կարգացեալ բարբառեցաւ երագաթիւ (Ժ. 163)
 Եւ առ մա բարբառեալ ըզթեւաւոր խօսեցաւ բամս (Ժ. 88)
 Եւ առ մոսա բարբառեալ զերագաթիւ խօսեցաւ բամս (Ժ. 148)
 Եւ ասէ բարբառեալ առ մա բամիւք թեւաւորք (Ժ. 6)
 Եւ բարեալ առ մա ծայծ՝ բարբառեցաւ ըզթրուում բամս (Ժ. 74)
 Կարգաց առ մա և ասէ յերագաթիւ ծայծի բարբառ (Դ. 327)
 Եւ առ մա բարբառելով ըզբարթիւ խօսեցաւ բամս (ԻԱ. 72)
 Եւ արեւալ առ մա ծայծ՝ զերագաթիւ ըզբամս ասէ (ԻԳ. 617. յուն. 625)
 Եւ ծայծեալ՝ երագաթիւ բարբառեցաւ առ մա բամիւք (ԻԴ. 513)

Եւ զեռ ուրիշ գրեթէ այսչափ տողեր, ու | բոնց մէջ կամ յատուկ անուն մը կալ և կամ

φονήσας τὴν σελή' ἑορὴν οὐρανὸν ἱσταμένην (կա-
ցեալ առ ընթեր, առ նմին) կամ ἀμειβόμενος
(տուեալ պատասխանի), և այլն, և բոլորովին
ստորեր կերպով թարգմանուած յիշատա-
կուած տողերէն:

Հիմա տեսնենք թէ ինչպէս կը ուղեկ
աստուածունէիները կամ դիցազներն Արա-
մազդի և այլոց որոտումներէն: Դեհնք բնա-
զրէն սող մը:

“Ὁς ἔφαθ' οἱ δ' ἄρα πάντας ἀκτὴν ἐγέροντο σωπῆς. (Գ. 95)
Ասաց զայս, և կարկեալ կացիմ լըռիկ առ հասարակ. (Գ. 95)
Ջայս ասաց, և մոքա լուռ կարկեալ կացիմ քոյրերքան. (Է. 92)
Ջայս ասաց, և լուռ ամբողջ կարկեալ կացիմ ամենեքեան (Է. 398)
Ջայս ասաց, և մոքա պապամոհեցամ առ հասարակ (Ը. 28)
Ջայս ասաց, և մոքա լուռ մուռ համրացամ քոյրերքան (Ժ. 313)
Ջայս ասաց, մոքա կարկեալ պապամոհեցամ առ հասարակ (Ժ. 29)
Ջայս ասաց, մոքա լուռ և լիզուակապ կարկեալ կացիմ (Թ. 430)
Ջայս ճառեաց, մոքա լըռիկ պապամոհեցամ առ հասարակ (Թ. 693)
Ջայս ասաց, և լուռ կարկեալ կացիմ մոքա քոյրերքան (Ժ. 216)
Ջայս ասաց, և ամբողջ պապամոհեցամ ամենեքեան (ԻԳ. 679):

Կրնաք ըսել, ընթերցողք, թէ ո՞րն է ասոնց
մէջ ամենէն ընտիր տողը. ո՞չ ապաքէն իւ-
րաքանչիւր տող առանձինն՝ արուեստի, ներ-
դաշնակութեան և անհամեմատ Հայկաբա-
նուկեան միաձոյլ գանդուած մըն է. հայե-

րէն լեզուին փառքն ու պարծանքը և շնորհը
չէն ցուցնենք մէջ բերուած տողերը: Հիմա
տեսէք թէ լսողներն ինչպէս կը հնազանդին
Արամազդայ կամ այլոց. դեհնք նորէն բնա-
զրէն սող մը:

“Ὁς ἔφαθ' οἱ δ' ἄρα τοὺς μάλ' αὖ μὲν κλύον, ᾗδ' ἐπιδοντο (Է. 397)
Ջայս ասաց, և մոքա յոյժ լըռիկ հնազանդ եղեմ նըմա (Է. 397)
Ջայս ասաց, և հըրուարար հաւամ եղեմ մոքա նըմա (Թ. 79)
Ջայս ասաց, և ունիմ եղեալ մոքա մտադիր հաւամ եղեմ (ԺԴ. 133)
Ջայս ասաց, մոքա լըռիկ և ամսացիմ նըմա մտադիր (ԺԴ. 373)
Ջայս ասաց, մոքա սիրտիւ լըռիկ նըմա և ամսացիմ (ԺԵ. 300)
Ջայս ասաց, և մրտադիր լըռիկ նըմա հաւամ եղեմ (ԻԴ. 54)
Ջայս ասաց, և ունկընդիր յեալ մոքա յոյժ՝ հնազանդ եղեմ (ԻԿ. 730)

Քանի մը տող ալ դեհնք ու տեսնենք թէ
թագաւորք ինչպէս կը քաջայերեն իրենց

զինուորները. ահա յունարէնէն տող մը,
որ միշտ նոյն է.

‘Ανέρες ἑοτᾶ, φίλοι, μνηστὰς εἰς θεοῦ δόξαν ἄλκῃς (Զ. 112)
Անրոք լըռուք, սիրելիք, արկէք ի միտ զոյժ պրծողութեամ (Զ. 112)
Քաջ լըռուք, սիրելիք, և դէք ի մտի զարիւթիւմ (ԺԱ. 287)
Լիւրուք արք, սիրելիք, բըռնախոյսեամ յուշ ձեզ կորով (ԺԵ. 183)
Լըռուք յարքս, սիրելիք, յուշ ժիր աշխոյժք... (ԺԵ. 734)

Դարձեալ և այս տողերը.

Լիւրուք յարք, ո՞վ սիրելիք, և ի միտի դիչիք զամօթ (ԺԵ. 661)
Քաջ լըռուք, ո՞վ սիրելիք, զմարդկան ի միտ արկէք զամօթ (ԺԵ. 661)
Լըռուք արք, ո՞վ սիրելիք, և զգեցարուք սիրտ զօրութեամ (Ի. 529)

Դարձեալ՝ ուրիշ տող մը.

“Ὁς ψάτο· τῇ δ' ἄρα θυμαὶν ἐνὶ στήθεσσι τοῖς. (Գ. 396)
Ջայս ասաց և զգիրտ մոքա ի լամջըս իւր արծարծ (Գ. 396)
Ջայս ասաց և զգիրտ մոքա ի լամջըս իւր վրդովեցոյց (Գ. 208)
Ջայս ասաց, և զգիրտ մոքա շարժեալ ի լամջըս յոյրորէն (Զ. 51)
Ջայս ասաց և թընդեցոյց զգիրտ մոքա ի լամջըս իւր (ԺԱ. 804)
Ջայս ասաց, և ի լամջըս մոքա զգիրտըմ թընդեցոյց (ԺԴ. 468)
Որ և յայմամ զգիրտ մոքա ի լամջըս բորբոքեաց (ԺԶ. 690)

Դարձեալ ուրիշ.

“Ὁς εἶπεν, ὅτι οὐκ ἔστι καὶ θυμαὶν ἐκείνου (Ե. 470)
Ասացեալ քաջալիրիս զոյժ և զեռանդմ իւրաքանչիւր (Ե. 470)
Ջայս ասացեալ զարթոյց զոյժ և զգիրտիւ ամենեքեան (Ե. 792)
Ջայս ասաց, և եռանդմ յամենեկիմ առ և աշխոյժս (Զ. 72)

Յայս բարբառ կազգութիցոյց պրնդիաց զմամուրց զոյժ և զոգին (ԺԳ. 55)
 Յայս ստաց և արծարծ զոգին և զոյժ բոլորեցում (ԺԵ. 500)
 Յայս ասացիալ՝ յարոյց զոգին ամենեցում և զգորութիւն (ԺԶ. 514)
 Յայս ասացիալ ընդոստոյց զոգին և զմիտս ամենեցում (ԺԷ. 666)
 Յայս ասացիալ մոզացոյց զամենեցում զոգին և զոյժ (ԺԸ. 210)
 Բարբառեալ զայս՝ եռացոյց զամենեցում սիրտ և զկորով (ԺԹ. 274)

Այս և առնոց նման մոզական տողերը կարգալով Բագրատունւոյն (քեֆը) կու գայ եղեր ըսինք. արդեօք ընթերցողներուն ալ չի՞ դար, սիրտերնին ալ մտքերնին ալ չեն արծարծիր: Ինչ ճոխութիւն գաղափարաց, ինչ եռանդ ու բոց՝ որ կը շնչէ տողերուն. հոմանիշներու շտեմարան մը՝ որ սպառնւլիք չունի. միայն մը՝ որ կը ստեղծէ, շաւրունակ կը ստեղծէ, և զարմանք, բոլոր մէջ բերած տողերուս մէջ՝ կարելի չէ գտնել երկու հատ՝ որ իրարու նմանին, ամէնքն ալ իրարմէ տարբեր, մի քան զմի գերազանց, կրնանք արդեօք դիպումսին առաջ աչաք տողերու իրարմէ տարբերութիւնը. ինչ կը թուի թէ ոչ. այլ թէ մասնաւոր ուշադրութիւն դրած է Բագրատունին, ինքը՝ որ ամբողջ Հոմերոսը բերնուց գիտեր, և այն ինչ տողին կամ բառին որ էջը և կամ որ խորշն ըլլաւն անգամ գիտէր, անոնց հանդիպած ժամանակ՝ նայիւր է նախընթացներուն և աւանդմէ տարբեր թարգմանած, տաղտկալի սոսկեալութիւնը վերցնելու համար: Ապա թէ ոչ, կարելիք բան էր, որ իլիականի քսան և չորս երգերուն մէջ ցանուցիր զանուած՝ մեր յիշատակած տողերէն գէթ երկու հատը իրարու չնմանէին: Եթէ իրի մը գաղափարը մարդուս մտքին վրայ ազդեցութիւն ըրած ժամանակ, դիւրաւ չ'իլլեր անկէ, ինչպէս կարելի է, որ Բագրատունւոյն մտքին պէս լայն ու խոր միտք մը չ'իշխէր քսանի մը ժամ կամ որ մ'առաջ կրած ազդեցութիւնը. երբ տող մը երկրորդ անգամ կը պատահի, որուն վրայ արդէն մտածեր ես անգամ մը, բնականաբար առաջին անգամուն պատկերը կը ներկայանայ, և նոյն իսկ կը կապէ կը կաշկանդէ միտքը՝ ուրիշ կերպ չկրննալ ընելու. և ահա ժիւնեոյն տողը կամ բառը տաքը, քսան անգամ հանդիպած կը գտնենք իլիականին մէջ, և անոնք անգամ ալ տարբեր բառերով թարգմանուած, առանց քնազրին իմաստն և ոչ իսկ թեթեւ կերպով

այլալլած տեսնելու: Ամբողջ իլիականին մէջ, որուն մէկ երրորդը՝ եթէ ոչ աւելին՝ կրկնութիւն է, հայերէն թարգմանութեան մէջ հազիւ կարելի է գտնել տաքը տող, որ իրարու նմանին ըստ ամենայնի:

է. Ա. ՂԱԶԻԿԵԱՆ

Շարայաբեյի

ԳԵՂԵՑԿԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

(Շար. տիւս յէջ 567, 1899)

Պ Ը Ա Կ Գ

ԵՆԹԱԿԱՅԱԿԱՆ ՈՍՈՒՄԻՆԱՍՏՈՒՌՈՒԹԻՒՆ ԳԵՂԵՑԿԻՆ

Ընդհանուր ակնարկ բնական գեղեցիկն վրայ. — Տեսնա՞ր որ գեղեցիկն տարիճանաւոր բարձրացում մ'ունի որ կը համապատասխանէ բնութեան դասաւորութեանց, Բնական է հարցնել թէ կա՞յ այսպիսի բարձրագոյն սկզբունք մը որ ասոնց ամենուն վրայ տիրէ: Բնութեան վրայ առաջին ակնարկ մը կը ցուցնէ թէ բոլոր անհատները խումբերու կը պատկանին, բայց գիտութեան խուզարկութիւնները կը ցուցնեն թէ այդ նախնական միութիւնները կարեւոր կարգով մը իրարու կը կապուին: Արդ ի՞նչ են այդ նախնական միութիւնը և անոնցմէ կախուած երկրորդական միութիւնները: Միթէ պարզ մեր երեւակայութեան արգիւնք են և բայց մենք չենք զանոնք ստեղծողը. իրենք կան և զանոնք կը գտնենք միայն և կը ճանչնանք: Եւ ի՞նչպէս կարելի պիտի ըլլար մեկնել թէ ինքնաստեղծ չեղող արարածներ մի և նոյն օրէնքի համաձայն, մի և նոյն յատակագծի յարմարուած գտնուին: Արդ եթէ անհեթեթ